

חוסן ישראלי, 2023

ד"ר ראובן גל

האוניברסיטה העברית

אירועי החודשים האחרונים, שהלכו והתלהטו סביב המהלכים הפוליטיים שהתפתחו עם הקמת הממשלה ה-37 בראשית השנה הנוכחית, מגבירים את הצורך לבחון ולנתח מחדש את אופי החברה הישראלית. בעוד בשנים עברו נטו הניתוחים לעסוק בחברה הישראלית, לפחות בחלקה היהודי, כמקשה אחת – הגם תוך הדגשת הגיוון, "השבטים" השונים, וכור ההיתוך או הפסיפס המחבר ביניהם – לנוכח החודשים האחרונים מתגבר הצורך לנתח דיפרנציאלית כל אחד ממרכיבי הפסיפס הזה. בתוך רעשי התקופה הנוכחית כמעט לא ניתן לדבר בהכללה על החברה הישראלית בקול בולט אחד.

במאמר קצר זה אתמקד באותו ציבור ישראלי שיוצא לכיכרות ומשתתף במחאות למיניהן זה כחצי שנה. המאמר לא יתמקד בבחינת מאפייניו הדמוגרפיים, האתנוגרפיים, או הפוליטיים, כי אם בבחינת חוסנו. ליתר דיוק, בחוסנו החברתי – לא הכלכלי, גם לא הפוליטי ובוודאי לא הצבאי – ובהקשרו הלאומי (לא התרבותי, הדתי, או המגדרי) של חוסן זה. בחינה שכזו היא אתגר מעניין לכל מי שמתעסק בנושא החוסן הלאומי, ובעיקר לאקדמאים במדעי החברה שחוקרים את מושג החוסן.

אף כי אין הגדרה מוסכמת אחת למושג החוסן החברתי-לאומי, ההגדרות המצויות בספרות המקצועית הן דומות למדי וקרובות זו לזו:

- החוסן החברתי הלאומי (National-Social Resilience) הוא מרכיב תודעתי והתנהגותי, המהווה חלק מהעוצמה (או החולשה) הלאומית, בהתייחס להיבט הפסיכולוגי-סוציולוגי ולהיבטים פתולוגיים או סלוטוגניים* המאפיינים את הציבור בכללו בתקופה נתונה. (גל, 2003).

[* סלוטוגני = מבריא, מחזק]

- חוסן הינו היכולת של חברה/מדינה להתכונן כראוי למצבי אסון (או הפרעה חמורה לרציפות התפקודית), להכיל את המצב באופן אפקטיבי, להגיב במידה ובצורה המתאימה ולנהל ביעילות את גורמי האסון/ההפרעה, ובהקדם – לשוב בחזרה (to bounce back) לרמת התיפקוד הקודמת או לגבוהה ממנה. (אלרון, 2009).

- חוסן זו היכולת של מערכות שונות, או של החברה כולה, להתנגד (resist) או להכיל (absorb), להשתקם (recover) או להסתגל (adapt) – אל מול אירוע חירום שמהווה סכנה, או פגיעה קשה ברציפות התפקודית, ברמה הלאומית. (המשרד לביטחון לאומי, ארה"ב, 2008).

• חוסן הוא היכולת של יחיד, קהילה או מדינה להתנהג באופן אדפטיבי בעת משבר או בעקבות הפרעה על מנת לשוב לרמת תפקוד קודמת או משופרת". (פדן וגל, 2020).

• חוסן לאומי משקף את המוכנות (Readiness) של החברה ומוסדות המדינה להכיל משבר או הפרעה ולהפגין יכולת התאוששות מהירה עד חזרה לרמת תפקוד קודמת ואף משופרת. (המשרד לענייני מודיעין, ישראל, 2021).

המרכיבים החוזרים בכל ההגדרות הללו הם כדלקמן: ראיית החוסן כיכולת וכמוכנות; חוסן כתופעה שבאה לביטוי במצבים של אסון או הפרעה ושיבוש של הרציפות התפקודית; מרכיבים תודעתיים והתנהגותיים; החוסן יכול לבוא לידי ביטוי או בהתנגדות, או בהכלה, או בהסתגלות; והצלחה של חוסן היא חזרה לרמת תפקוד קודמת (או משופרת). חוקרי חוסן מרבים להשתמש במטאפורה של "העץ המתכופף": התנהגות של חוסן נראית כמו יכולתו של עץ גמיש להתכופף בשעת סערה, ולהזדקף מחדש (to bounce back) כאשר היא חולפת. זאת בניגוד לעץ הנוקשה שאיננו מוכן (או לא מסוגל) להתכופף מול רוח עזה, ובמקום זאת נשאר זקוף אך מסתכן בשבירה וקריסה מוחלטת.

והנה, מול הסערה הפוליטית אולי החמורה ביותר שקמה עלינו ב-75 שנות קיומה של המדינה, התבוננות בציבור הישראלי הענק המשתתף בעקביות בהפגנות ובמחאות נגדה בכל רחבי הארץ, ללא אף אתנחתא, כבר מזה כשישה חודשים – איננה מצביעה על שום התכופפות: במקום להתכופף – ה"עצים" נשארים זקופים, ללא שום סימני התכופפות, לאורך כל הסערה המתמשכת.

התופעה מעוררת שאלות: האמנם יש כאן עדות לחוסן? האם העמידה הקשיחה הזו – דווקא היא – תביא בהמשך לשבירה פתאומית, כמו אותו עץ נוקשה? ואולי חוסן איננו חייב לבוא לידי ביטוי דווקא ב"התכופפות" שמתחלפת ב"הזדקפות מחדש"? לחוסן, כמצוין בהגדרה הראשונה, היבטים סלוטוגניים – בריאים, מתפקדים, חיוביים. לחוסן, על-פי הגדרת המשרד לביטחון לאומי האמריקני, ביטויי התנגדות ולא רק הכלה והסתגלות. ואולי – הסבר אפשרי נוסף – שיש כאן "התכופפות" מול סערה, וההתכופפות היא ביציאה של המוני אנשים ממרחב הנוחות שלהם להפגנות ולאסיפות המחאה, וריאציה על מעבר מאזור הנוחות בשגרה אל המקלטים והממ"דים בשעת הזעקה? האם "ההתכופפות" היא טשטוש ההבדלים בין המחנות הפנימיים? ההתאפקות מאלימות? הוויתור על הציבור הערבי כשותף במחאה? ויתור על סוגיית הכיבוש כדגל במחאה?

אך יש גם הסבר אחר, שתואם את מטאפורת העץ המתכופף בסערה ומזדקף מחדש לאחריה – דווקא המחאה הנוכחית, היא-היא "ההזדקפות מחדש", אחרי תקופה ארוכה שבה רוב החברה הישראלית הכיל את המשבר והסתגל לחוליי השלטון, "התכופף" מול השחיתות השלטונית והבחירות החוזרות ונשנות, שהיו האסון או ההפרעה האמיתית. והרי הרציפות התפקודית הפוליטית בישראל הייתה כבר משובשת ביותר מאז קרסה הממשלה ה-35 בקיץ 2021. איזה הוכחה טובה יותר להיעדר רציפות תפקודית מארבע מערכות בחירות בתוך שנה וחצי, ראש ממשלה שמואשם בפלילים, שרים וח"כים

שממונים על אף הרקורד הפלילי המוכח שלהם ועוד? ייתכן שלקח לנו יותר מדי זמן להתעורר, או ש"נרדמנו בשמירה" ולא זיהינו את האסון בעוד מועד. אך מרגע שזוהתה הסכנה – הגיעה מיד התגובה הבריאה והאופטימלית ביותר (כן, בדיוק זו שמכנים אותה שרים מסוימים כ"אנרכיזם").

"ההזדקפות" המרשימה שבאה לידי ביטוי בתנועת המחאה, משליכה אור חדש על תופעת החוסן: המצב הפוליטי הנוכחי, באופן חסר תקדים, מאיים בדיוק על הדבר החשוב ביותר, שהוא החוסן הלאומי הישראלי. הרפורמה המשפטית המשתוללת, מאיימת על החוסן – הכלכלי, הצבאי-ביטחוני, החברתי – של ישראל. וכשהאיום הוא על החוסן והפחד הוא שמה יבולע לחוסן הזה – דווקא אז חייבים להפגין חוסן חברתי-לאומי מקסימלי.

כיצד יימשך המצב? בראייה המוצעת כאן, כל עוד יימשך האיום על חוסנה של החברה והמדינה, תימשך תגובת ההתנגדות הזו ככל שיידרש. אם הטריגר לפרוץ ההתנגדות היה הופעת הסכנה, האות לסיומה של ההתנגדות יהיה כאשר תחלוף. ההיסטוריה מספקת דוגמאות למכביר על תנועות התנגדות ממושכות: החל בעמידת העיר סטלינגרד במלחמת העולם השנייה, עבור למאבק השחורים בשנות ה-60 של המאה ה-20 בארצות-הברית וכלה במרי האזרחי בסרביה שהפיל את הרודן מילושביץ'. תנועות מחאה אינן מפסיקות עד אשר הן משיגות את ייעודן.

וכך אנו יכולים לסיים את מאמרנו בהצעה להגדרת חוסן מעודכנת, כזו שמתארת נכוחה את המצב הקיים: חוסן חברתי-לאומי הוא היכולת של חברה לזהות (גם אם באיחור מה...) הפרעה או מצב אסון מתרגש, להגיב באופן האופטימלי ביותר אל מול ההפרעה הזו (גם אם התגובה היא התנגדות מוחלטת) ולא לחדול מהתגובה הזו עד לחזרה לרציפות תפקודית רצויה, אולי אף טובה מזו שהייתה קודם.

כאמור, הניתוח הנוכחי (ואולי גם ניסוח ההגדרה שהצענו כאן) מתייחס כל כולו למתנגדי הרפורמה המשפטית, לאותם רבבות ישראלים שיוצאים מדי שבוע להפגנות ומחאות בכל רחבי הארץ. קיימים מגזרים אחרים בחברה הישראלית, שאינם נוכחים בהפגנות, אך עקשנותם והתמדתם בעמדותיהם-הם גם היא מחייבת ניתוח והסבר. האם התנהגותם משקפת חוסן? ואם כן – האמנם אנו צופים עתה לא רק במאבק רעיוני-אידיאולוגי אלא בהתמודדות של חוסן מול חוסן?

העובדה המצערת שבעת הזו לא ניתן לדבר על החוסן החברתי-לאומי של כלל החברה הישראלית, איננה מעוררת רק צער; יותר מכך היא גורמת לדאגה עמוקה: האם ההתנגשות הזו בין שני מוקדי חוסן (וכמסתמן יש אף יותר משניים כאלה) תגרום דווקא להעמקת השסע והקרע בתוך החברה הכוללת? האם המצב שבו שני "עצים זקופים" מתנגחים בעקשנות בלתי נלאית בינם לבין עצמם, ואינם מרשים לעצמם "התכופות" מסוימת זה כלפי זה עלול להסתיים בשבירתם וקריסתם של שניהם גם יחד? בהיסטוריה האנושית מצבים מעין אלה הסתיימו במלחמות אחים ובשפך דם נורא. בהיסטוריה היהודית זה נגמר בחורבן הבית ובגלות שנמשכה אלפיים שנה. האם יהיה בחוסנה הכללי של החברה